

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО – ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації

_____ Сопівник Ірина Віталіївна

“ ___ ” _____ 2025 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему **СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЩО ОПИНЛИСЯ У
СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Гарант освітньої програми

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

(ПІБ)

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

Кандидат педагогічних наук, доцент

(науковий ступінь та вчене звання)

Тілікіна Наталія Валеріївна

(підпис)

(ПІБ)

Виконав

(підпис)

Скрипник Костянтин Іванович

(ПІБ студента)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО – ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
Доктор педагогічних наук, доцент
_____ Сопівник Ірина Віталіївна

“ _____ ” _____ 20____ р.

ЗАВДАННЯ
на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи студенту

Скрипнику Костянтину Сергійовичу

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи Соціальна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах

затверджена наказом ректора НУБіП України від “08” квітня 2025 р. № 581 С

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи (дипломного проекту бакалавра)

Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 № 2671-VIII., Про організацію надання соціальних послуг : Постанова від 1 червня 2020 р. № 587., Технології соціально-педагогічної роботи: навч. Пос. / за ред. Капської А. Й. Київ : УДЦССМ, 2000. 370 с., Соціальна робота в Україні: навч. посібн. / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Академвидав, 2012. 255 с., Тюття Л.Т., Іванова І.Б..

Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Знання, 2008. 575 с.

Перелік питань, які потрібно розробити:

Описати поняття та характеристики сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. Дослідити поняття: «складні життєві обставини», «сім'ї, що опинились у складних життєвих обставинах» та «соціально-педагогічна робота», «неблагополучна сім'я», «кризова сім'я», «сім'я соціального ризику». Визначити групи сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та їх проблеми. Проаналізувати соціально-педагогічну роботу з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах. Вивчити теоретичні засади соціального супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах на прикладі діяльності Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради Вінницької області.

Дата видачі завдання “ _____ ” _____ 2025 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи _____ Тілікіна Наталія Валеріївна

Завдання прийняв до виконання _____ Скрипник Костянтин Сергійович

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	8
1.1. Поняття та характеристика сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.....	8
1.2. Класифікація сімей, які опинились в складних життєвих обставинах та характер їхніх проблем.....	14
1.3. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих умовах.....	20
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ В ГРОМАДІ	28
2.1. Характеристика Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради.....	28
2.2. Напрями удосконалення роботи Центру з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.....	32
Висновки до другого розділу.....	34
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	36
3.1. Соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах як пріоритетна соціальна послуга. Поняття та сутність соціального супроводу.....	36
3.2. Основні напрями реалізації соціального супроводу сімей у складних життєвих умовах.....	40
3.3. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення.....	45
Висновки до третього розділу.....	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загального висновку, списку використаних джерел (усього 23 найменування). Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 57 сторінки, основний зміст викладено на 50 сторінках.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження: нормативно-правова база з питань надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах; форми і методи роботи соціального працівника.

Мета дослідження: вивчити і теоретично обґрунтувати особливості соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також здійснити аналіз соціального супроводу даної категорії сімей.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- Описати поняття та характеристики сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.
- Визначити групи сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та їх проблеми.
- Проаналізувати соціально-педагогічну роботу з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах.
- Вивчити практичні засади соціального супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.

В ході дослідження були використані наступні методи дослідження: вивчення і теоретичний аналіз психологічної та методичної літератури; класифікація і систематизація теоретичних даних; узагальнення і відбір необхідної інформації з проблеми дослідження.

ВСТУП

Соціальна робота є важливою частиною сучасного суспільства. З огляду на це виникає питання практичного ефективного вирішення соціальних труднощів громадян. Особливо гостро ця потреба виникає під час соціальних та економічних криз. У цей час велика кількість людей опиняються в умовах, які вимагають сторонньої підтримки та захисту. В Україні сьогодні вагома увага приділяється реалізації державної політики у сфері сім'ї. Основною метою якої є створення сприятливих умов для розвитку сім'ї, забезпечення виконання сімейних функцій, поліпшення якості життя та зміцнення ролі сім'ї як базового осередку суспільства. Одним із пріоритетних завдань напрямів державної політики є захист і підтримка сім'ї як важливої соціальної інституції, зокрема тих сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах чи опинилися в соціально небезпечному становищі.

Держава визнає підтримку сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, одним із пріоритетних напрямів соціальної політики, що закріплено в низці нормативно-правових актів. Зокрема, Закон України «Про соціальні послуги» [1] визначає основні принципи, форми і методи надання допомоги таким сім'ям з метою відновлення їхньої здатності самостійно долати життєві труднощі. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [2] визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. Державний стандарт соціальної послуги консультування визначає основні принципи надання консультаційних послуг сім'ям у складних життєвих обставинах [5]. Наказом про затвердження класифікатора соціальних послуг впорядковано перелік соціальних послуг та встановлено єдині підходи до надання соціальних послуг (види, зміст, категорії отримувачів) [6].

Практика соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах залишається надзвичайно складною, потребує постійного вдосконалення методів, форм і технологій роботи, а також підвищення фахової підготовки соціальних працівників.

Збільшення числа малозабезпечених та неповних сімей, зростання бідності,

трудова міграція, безробіття, внутрішнє переміщення, поширення соціально небезпечних захворювань та погіршення стану здоров'я осіб, підвищення рівня домашнього насильства, а також психологічні наслідки воєнних дій. Усе це призводить до збільшення кількості сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Такі обставини дуже сильно ускладнюють виконання сім'єю її основних соціальних функцій: виховної, економічної, емоційної та захисної. А це підвищує ризики соціального сирітства, маргіналізації, девіантної поведінки дітей та молоді.

Проблематика соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як О. В. Безпалько, А. Й. Капська, І. Д. Зверева, Л. Т. Тюптя, І. І. Мигович, О. О. Петрова, а також дослідників практичного досвіду соціального супроводу.

У наукових джерелах розглядаються питання класифікацій сімей у складних життєвих обставинах, принципи й технології соціальної роботи, особливості соціального супроводу, моделі соціальних послуг тощо. Проте, незважаючи на наявність значної та ґрунтовної теоретичної бази, виклики сучасності, які пов'язані з повномасштабним вторгненням, внутрішнім переміщенням, кризою психічного здоров'я, актуалізують необхідність оновлення підходів і розроблення нових практичних інструментів.

Аналіз літератури показав, що поняття «складні життєві обставини» більшість дослідників розкривають як несприятливі для людини події, які створюють значні труднощі для людини і вона об'єктивно потребує сторонньої підтримки від родини, громади, держави чи інших структур соціального призначення.

У ході підготовки роботи було опрацьовано наукову літературу, нормативно-правові документи та методичні матеріали, що дозволило узагальнити сучасні підходи до соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах. Здійснення аналізу теоретичних джерел стало основою для формулювання висновків та рекомендацій, викладених у роботі.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1. Поняття та характеристика сімей, які опинились у складних життєвих обставинах

Сучасне українське суспільство характеризується значною кількістю соціальних викликів, які впливають на добробут сімей та їхню здатність забезпечувати належні умови для розвитку та виховання дітей. Однією з категорій, яка потребує особливої уваги з боку держави і соціальних служб, є сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», під складними життєвими обставинами розуміють обставини, що негативно впливають на життя, здоров'я, розвиток та соціальне благополуччя особи чи сім'ї і які вона не може подолати самостійно шляхом використання наявних засобів і можливостей [1].

До таких обставин можуть належати: інвалідність, безробіття, насильство в сім'ї, залежність (алкогольна, наркотична), багатодітність, малозабезпеченість, стихійні лиха, війна, внутрішнє переміщення, конфлікти у сім'ї, тривала хвороба тощо.

В науково-методичній літературі для визначення сімей, які потребують соціальної підтримки, використовуються різні поняття, що характеризують певні особливості життєдіяльності сімей з дітьми.

Функціонально-неспроможна сім'я відображає суть порушення функціонування сім'ї як соціального інституту [11]. У випадку виникнення складних життєвих обставин, які сім'я не може вирішити без сторонньої допомоги, виконання окремих функцій забезпечується неналежним чином, що, у свою чергу, впливає на забезпечення життєво необхідних потреб членів сім'ї.

До «функціонально-неспроможних сімей» відносяться сім'ї, які не мають

можливості забезпечити дитині, що в них виховується, необхідний економічний, психологічний, соціальний рівень задоволення її життєвих потреб. Поряд з тим, ці фактори не обов'язково сприяють негативному впливу батьків і сімейного життя на розвиток і формування особистості дитини. Сім'я, яка не може задовольнити одну або кілька життєво необхідних потреб дитини, може їх компенсувати або ж знівелювати їх негативний вплив за рахунок активізації наявних ресурсів сім'ї або залучення зовнішніх чинників, одним із яких може стати соціальна підтримка такої сім'ї [11].

Сім'я, яка перебуває у стані кризи, — це така сімейна система, де через вплив зовнішніх чи внутрішніх чинників виникають несприятливі умови економічного, соціального або психологічного характеру. Такі обставини можуть тимчасово ускладнити виконання батьками їхніх виховних обов'язків або належної турботи про дітей [5]. Тобто категорія сімейної кризи розглядається, у першу чергу, через реалізацію виховної функції, виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання та матеріального забезпечення дітей.

Ще один термін, який визначає сім'ї з порушеною виховною функцією — «неблагополучна сім'я», і який можна розглядати як прояв функціональної неспроможності сім'ї виконувати по відношенню до дитини виховну та комунікативну функції. У соціально-педагогічній теорії неблагополучна сім'я розглядається як така, де несприятливий морально-психологічний клімат може суттєво впливати на розвиток дитини. Такі умови часто є підґрунтям для формування у дітей і підлітків соціально небажаної або девіантної поведінки. Хоча іноді діти з подібних родин успішно адаптуються до соціуму, це, як правило, виняткові випадки [11].

«Сім'я соціального ризику» визначає потребу у соціальній підтримці сім'ї через невиконання основних соціальних функцій. Це сім'ї, які виконують свої соціальні функції, але мають економічні фактори небезпеки, нестабільне сімейне положення, чи інші проблеми. За несприятливих умов ці чинники можуть призвести до кризових ситуацій, що можуть ускладнити виконання батьківських обов'язків і потребуватимуть втручання соціальних служб [11].

До них можна віднести:

сім'ї, в яких виховується нерідна дитина (сім'ї опікунів, усиновителів, в яких дітей виховують нерідні батьки (вітчим або мачуха), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу);

малозабезпечені сім'ї;

багатодітні сім'ї;

сім'ї, які виховують дітей з особливими потребами;

неповні сім'ї;

молоді сім'ї тощо [11].

Їх умовно діляться на три групи:

1. сім'ї, які мають проблеми у фінансовому плані, а саме через відсутність роботи у батьків, відсутність житла, потребу в лікуванні членів сім'ї, тощо. Ця проблема гостро постає для багатодітних сімей, самотніх матерів (батьків), для членів сімей, які втратили робоче місце внаслідок тривалої хвороби, малозабезпечених сімей, випускників шкіл-інтернатів [21].

2. сім'ї, які зазнали складнощів внаслідок юридичних проблем, а саме через те, що вони не знають своїх цивільних прав у сім'ї, не мають коштів для відновлення документів (поновлення посвідки на проживання, свідоцтва про народження дитини, оформлення аліментів, інше) [21].

3. сім'ї, в яких виникли соціально-психологічні проблеми. Одними з найпоширеніших проблем є, складнощі перехідного віку дитини, повторний шлюб одного з батьків, гіперконтроль зі сторони одного з батьків, насильство з боку одного з членів родини, зневажливе ставлення до дитини [21].

Термін «складні життєві обставини», який прирівнюється до терміну «несприятливі умови», визначений Законом України «Про соціальні послуги» [1]. Він містить в собі широкий перелік життєвих обставин, що порушують нормальне функціонування людини:

- інвалідність;

- часткова втрата рухової активності внаслідок старості або погіршення стану здоров'я;

- самотність;
- сирітство;
- зневага та негативне ставлення, зі сторони сім'ї;
- безпритульність;
- відсутність житла або роботи;
- насильство;
- малозабезпеченість;
- психологічний або психічний розлад;
- стихійне лихо;
- катастрофа;
- шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [1].

Сім'я, у якій спостерігається хоч один з перелічених чинників, потребує уваги соціального працівника, щоб у разі потреби, організувати надання соціального супроводу, для того щоб не допустити потрапляння сім'ї у складні життєві обставини, або, надаючи супровід, допомогти сім'ї подолати складні життєві обставини.

Відповідно, сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах - це сім'я, яка втратила свої виховні можливості у зв'язку виникнення складних життєвих обставин, що порушують нормальне функціонування одного або декількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно [21].

Кожна сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, має причину або комплекс причин, які провокують проблеми сімейного життя і з якими члени родини не можуть впоратися самотійно. Як правило, попередня інформація про сім'ї, які потребують соціальної підтримки, формується не на підставі вивчення життєвих обставин родини, а за зовнішніми проявами неблагополуччя, які можуть розглядатися як індикатори кризового стану родини [21]:

- конфлікти в сім'ї між подружжям;
- конфлікт між батьками та дітьми;
- асоціальна поведінка дітей, бродяжництво;

моральне та фізичне насилля в сім'ї;
безвідповідальне батьківство.

Саме сімейні конфлікти є одними з найважчих для людини в емоційному плані, адже саме в родині кожен шукає підтримку, розуміння та душевний комфорт. Відсутність цих складових викликає психологічне напруження, розчарування і негативно впливає на особистість. Особливо вразливими під час конфліктів стають діти, які не володіють навичками їх конструктивного вирішення і болісно сприймають подібні ситуації.

Дослідження вчених в галузі конфліктології свідчать, що конфлікт - це не матеріальна реальність, а суб'єктивне сприйняття ситуації кожним із її учасників. Кожна сторона має власне бачення подій і явищ, тому конфлікти виникають на основі цих відмінностей у свідомості людей [23].

Розглядаючи сім'ю як соціальну групу, можна виділити три основні сфери її функціонування:

1. взаємодія під час виконання сімейних функцій (виховної, економічної, господарської тощо);
2. рольові відносини між членами родини (батько, мати, чоловік, дружина тощо);
3. міжособистісне спілкування, що включає взаємний вплив і залежність, а також формування комунікативних зв'язків.

Як зазначає Є. Дурманенко [23], «суперечності, які виникають під час реалізації визначених аспектів життєдіяльності сім'ї, передують виникненню сімейного конфлікту», та визначає, що сімейний конфлікт – це зіткнення інтересів, потреб, мотивів, цінностей, дій, вчинків членів сім'ї як учасників взаємодії на основі різного виду розбіжностей.

Саме зовнішні прояви, як наслідки сімейного неблагополуччя, стають причинами звернень членів сім'ї до спеціалізованих служб, спричиняють занесення таких сімей до банку даних як таких, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки [21].

Складна ситуація завжди характеризується невідповідністю того, що людина хоче зробити, досягти, отримати і того, що вона може, перебуваючи з огляду

даних обставин та наявність у нього всіх власних можливостей. Така непослідовність заважає досягненню насамперед поставленої меті, що призводить до появи негативних емоцій. І такі емоції слугують важливим показником труднощів у тій чи іншій ситуації для людини. Вони є невід'ємною частиною процесів соціалізації, тому, що вони не завжди завдають шкоди особистості, сприяють розвитку, коли відбуваються зміни конструктивного характеру, які сприяють досягненню нових форм збалансованих відносин із зовнішнім середовищем.

В Україні існує широкий спектр законів та нормативно-правових актів про соціальну підтримку сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, охорони та соціального захисту дитинства, які базуються на міжнародно-правових стандартах права та регулюють діяльність центрів соціальних служб щодо подолання сімейних негараздів [1; 3; 4; 6].

Незважаючи на існування досить широкого правового поля, існує потреба вдосконалення чинного законодавства України щодо вирішення питань захисту сім'ї та дитинства, створення системи ефективних механізмів реалізації та контролю за виконанням законів України щодо вирішення цих питань, а також врегулювання та координація взаємин сім'ї, держави, суспільства, батьків та дітей для забезпечення ефективної державної соціальної сімейної політики та запобігання явища сімейних негараздів.

Отже, складними життєвими обставинами є обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (втрата працездатності, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, нехтування та негативні сімейні стосунки, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Аналіз літератури показав, що під складними життєвими ситуаціями більшість дослідників розуміють будь-яку складну ситуацію, яка призводить до порушення працездатності, несформованості відносин, які породжують

негативні емоції й переживання, виникає дискомфорт, який за певних умов може мати несприятливі наслідки для розвитку особистості.

1.2 Класифікація сімей, які опинились в складних життєвих обставинах та характер їх проблем

Відповідно до Порядку організації надання соціальних послуг, затверджених постановою «Про організацію надання соціальних послуг» до осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, належать особи/сім'ї, які не можуть самостійно подолати негативний вплив обставин, зумовлених такими чинниками [4]:

- сім'ї, у яких дітей відібрано у батьків без позбавлення їх батьківських прав;
- сім'ї, де триває процес розлучення батьків і вирішується спір між матір'ю та батьком щодо визначення місця проживання дітей, участі батьків у їх вихованні;
- сім'ї з дітьми, в яких тривала хвороба батьків перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;
- сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, та сім'ї з дітьми, у яких батьки мають інвалідність;
- сім'ї, у яких батьків поновлено в батьківських правах;
- сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами;
малозабезпечені сім'ї з дітьми;
- сім'ї, діти з яких перебувають у закладах інституційного догляду та виховання;
- сім'ї, дітей з яких влаштовано в сім'ю патронатного вихователя;
- сім'ї, у яких діти систематично самовільно залишають місце проживання;
- сім'ї, у яких діти систематично без поважних причин не відвідують заклади освіти;
- жінки, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини;
- неповнолітні одинокі матері (батьки);
- діти, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників,

прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу;

- особи з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- особи з особливими освітніми потребами;
- внутрішньо переміщені особи;
- повнолітні недієздатні особи (у разі відсутності в них опікуна);
- особи, звільнені з місць позбавлення волі;
- особи, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, члени сімей загиблих (померлих) ветеранів (війни), Захисників і Захисниць України;
- особи, які проживають на тимчасово окупованій території України та періодично перебувають на території України, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, незалежно від наявності або відсутності довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи [4];
- особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Основою визначення типу сім'ї, яка перебуває в складних життєвих обставинах, є діагностика виконання сім'єю своїх функцій (розрізняють економічну, репродуктивну, рекреативну, господарську (турбота про дім), соціалізуючу, терапевтичну функції). Виконуючи певні функції, сім'я забезпечує свою життєздатність. Порушення або відсутність будь-якої конкретної функції, що перешкоджає її життєдіяльності, свідчить про дисфункціональність сім'ї, тобто наявність складної життєвої ситуації [4].

Сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах - це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно.

Такі сім'ї поділяються на три групи :

- сім'ї, у яких виникли проблеми через матеріальні труднощі, а саме: внаслідок безробіття, відсутності житла, необхідності лікування членів родини. Особливо гостро ця проблема постає для багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків), у сім'ях, де один з батьків втратив працездатність через хворобу, випускників інтернатних закладів, малозабезпечених родин;
- сім'ї, у яких виникли складнощі через юридичні проблеми, а саме: через необізнаність щодо своїх прав та обов'язків, брак коштів на відновлення документів (прописки, свідоцтва про народження, оформлення аліментів) тощо;
- сім'ї, в яких виникли психологічні проблеми. Наприклад, з приводу труднощів перехідного віку дитини, при повторному шлюбі матері чи батька, у разі гіперконтролю з боку батьків, незадоволення потреби в спілкуванні, насильства з боку одного з членів родини, бездоглядності дитини.

Причини виникнення складних життєвих обставин:

- жорстоке поводження з дитиною (недбале ставлення до дитини, її бездоглядність, в тому числі залишення дитини в небезпеці, насильство), насильство в сім'ї, експлуатація дитини, втягування її у жебрацтво або протиправну діяльність, заохочення дитини до споживання алкоголю, наркотичних речовин;
- залишення дитини без батьківського піклування внаслідок розладу здоров'я батьків, осіб, які їх замінюють, направлення їх на довготривале стаціонарне лікування чи реабілітацію, зникнення батьків, осіб, які їх замінюють, без вісти, їхнє ув'язнення, постійна зміна проживання сім'ї, що призводить до погіршення стану здоров'я дитини, смерть батьків;
- проживання сім'ї у непридатних для життя умовах, тривалий конфлікт у родині;
- прояви девіантної поведінки дитини (асоціальної, кримінальної, аморальної, аутодеструктивної – суїцидальної);
- перебування дитини в екстремальній життєвій ситуації (в зоні міжетнічних чи міжрелігійних конфліктів, аварій, катастроф, збройних конфліктів) тощо [6].

Основними критеріями визначення типу сімей, які опинилися у складних

життєвих обставинах, є рівень їх самостійності у виборі соціальних послуг або допомоги, а також специфіка соціальної роботи, спрямованої на досягнення конкретних результатів. Сім'ї групи ризику, як правило, самі обирають потрібні послуги. З ними проводяться профілактичні заходи, спрямовані на запобігання можливим проблемам. Натомість проблемні сім'ї потребують втручання спеціаліста, оскільки самостійно визначити необхідну допомогу вони не можуть - їм надаються захисні послуги для вирішення актуальних труднощів [9; 12].

У науковій літературі та практиці соціальної роботи прийнято умовно класифікувати сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, за характером їхніх основних проблем.

Сім'ї з фінансово-економічними труднощами.

До цієї категорії належать родини, які стикаються зі значними матеріальними труднощами: втрата роботи одним або обома батьками, відсутність постійного доходу чи житла, необхідність тривалого лікування або реабілітації. Особливо вразливими є багатодітні родини, самотні батьки, сім'ї, де хтось із членів має інвалідність, а також випускники шкіл-інтернатів без належної матеріальної підтримки.

Сім'ї з юридично-правовими проблемами.

Це сім'ї, які не мають достатніх правових знань, стикаються з труднощами у відновленні документів (свідоцтва про народження дітей, посвідки на проживання, оформлення аліментів) або мають обмежений доступ до правової допомоги, що значно ускладнює їх життєву ситуацію.

Сім'ї із соціально-психологічними проблемами.

До цієї категорії належать родини, де існують конфлікти, які відбуваються між людьми та пов'язані з труднощами підліткового періоду, наслідками повторних шлюбів, надмірною опікою батьків або випадками психологічного чи фізичного насильства.

Дослідники пропонують різні підходи до класифікації таких родин, спираючись на причини виникнення складних обставин. Одна з найбільш поширених типологій поділяє сім'ї на кілька основних груп:

- Сім'ї з низьким рівнем матеріального забезпечення. До цієї категорії належать родини, які через безробіття, малий дохід чи великі витрати не спроможні забезпечити базові потреби своїх членів - харчування, житло, одяг тощо.
- Неповні сім'ї. Родини, де відсутній один із батьків (через смерть, розлучення чи інші обставини), стикаються зі збільшеним навантаженням на одного з батьків, що ускладнює виховання дітей та ведення господарства.
- Багатодітні сім'ї. Велика кількість дітей нерідко стає чинником перевантаження матеріальних і соціальних ресурсів родини.
- Сім'ї з наявністю осіб з інвалідністю чи тяжкими захворюваннями. Догляд за хворими членами родини потребує значних фізичних, емоційних та фінансових витрат.
- Дисфункціональні сім'ї. Це родини, де наявні внутрішньосімейні конфлікти, випадки насильства, алкоголізм, наркозалежність або інші руйнівні явища, що негативно впливають на атмосферу в родині.
- Мігрантські сім'ї. Родини, члени яких тимчасово чи постійно перебувають за кордоном, часто стикаються з розривом родинних зв'язків і соціальною ізоляцією [12].

Кожна з визначених груп має свої специфічні проблеми. Проте спільною рисою є те, що складні життєві обставини негативно впливають на виконання сім'єю її основних соціальних функцій, а саме виховної, економічної, емоційної та захисної.

У малозабезпечених родинах головною проблемою є задоволення елементарних матеріальних потреб, а в неповних - брак батьківської уваги чи авторитету. Проблеми психологічного та соціального характеру, які можуть мати тривалий негативний вплив на дітей наявні у дисфункціональних сім'ях.

Кожна сім'я, що потрапила у складні життєві обставини, стикається з однією або кількома причинами дестабілізації сімейного життя, які вона не може подолати самотійно. Соціальна робота з такими сім'ями має на меті сприяння формуванню позитивних уявлень про життєву перспективу, відновленню здатності планувати майбутнє, осмислювати власний досвід і знаходити

конструктивні шляхи подолання труднощів. Для цього використовуються різні форми допомоги, зокрема індивідуальна і групова психокорекція, соціальний супровід, правова та матеріальна підтримка [1; 4].

На основі аналізу наукових джерел можна зробити висновок, що складні життєві обставини - це ситуації, які порушують звичний перебіг життя людини, викликають дискомфорт і можуть негативно вплинути на особистісний розвиток.

Показниками визначення того чи іншого типу сімей, які опинилися в складній життєвій ситуації, є рівень самостійності сім'ї у визначенні необхідної соціальної послуги або допомоги, а також характер спрямованості соціальної роботи на певний результат. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [1], родини, які належать до груп ризику, зазвичай спроможні самостійно визначати необхідні соціальні послуги. У таких випадках, запобігання виникненню проблемних ситуацій, здійснюється профілактична робота [9].

Відповідно до положень Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, у таких випадках застосовуються інтегровані соціальні технології супроводу, які спрямовані на стабілізацію ситуації сім'ї та досягнення позитивного результату шляхом міжвідомчої взаємодії [5].

Соціальна робота з такими сім'ями передбачає індивідуальний підхід та обов'язкову оцінку потреб клієнтів, як це зазначено у Порядку організації надання соціальних послуг [4]. Зокрема, діяльність центрів соціальних служб щодо надання соціального супроводу передбачає участь соціальних працівників у розробці плану допомоги, консультуванні, психологічній підтримці, а також забезпеченні доступу до інших ресурсів громади. Дослідники підкреслюють, що ефективність соціальної роботи з такими сім'ями значною мірою залежить від професійної компетентності фахівців соціальної сфери, що підтверджується результатами аналізу практики вітчизняних і зарубіжних моделей соціального супроводу.

1.3 Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах

Пріоритетними напрямками державної сімейної політики проголошено захист прав сім'ї та її членів, а одним зі шляхів її реалізації є соціально-педагогічна робота з родиною [2].

На сучасному етапі завдання соціально-педагогічної роботи з сім'єю включають:

- виявлення причин і чинників соціального неблагополуччя конкретних сімей і їх потреби у соціальній допомозі;
- надання конкретних видів і форм соціально-економічних, психолого-соціальних, соціально-педагогічних та інших соціальних послуг сім'ям, що потребують соціальної допомоги;
- підтримка сімей у розв'язанні проблем їх самозабезпечення, реалізації власних можливостей щодо подолання складних життєвих ситуацій;
- соціальний патронаж сімей, що потребують соціальної допомоги, реабілітації та підтримки;
- аналіз рівня соціального обслуговування сімей, прогнозування їх потреби в соціальній допомозі й підготовки пропозицій щодо розвитку сфери соціальних послуг;
- залучення різних державних і неурядових організацій до розв'язання питань соціального обслуговування сімей [2].

Соціально-педагогічна діяльність - це особлива форма роботи, яка здійснюється в рамках відповідних установ або організацій і має на меті надання підтримки особам чи групам, що опинилися в складних життєвих обставинах. Основним завданням такої діяльності є сприяння подоланню життєвих труднощів шляхом надання різноманітних соціальних послуг.

Ця діяльність охоплює кілька ключових напрямків. Перший полягає у наданні безпосередньої допомоги людям, які зіткнулися з труднощами. Це може бути

емоційна підтримка, консультації, соціальна реабілітація, патронаж, а також інші види соціальних і педагогічних послуг, які допомагають людині або групі подолати проблеми.

Другий аспект стосується активізації внутрішніх ресурсів самої людини або спільноти. Це означає, що соціальний педагог допомагає людям розвинути навички самостійного вирішення своїх проблем, долучаючи їх до процесу самопомоги. Завдяки цьому людина здобуває впевненість у власних силах і можливість самостійно долати труднощі в майбутньому.

Третій напрямок соціально-педагогічної роботи передбачає участь у розробленні та впровадженні програм, які допомагають людям у складних життєвих обставинах. Соціальні педагоги можуть допомагати розробляти різні заходи і системи підтримки, щоб у суспільстві було безпечніше, здоровіше і комфортніше жити, особливо для тих, хто має життєві труднощі.

На думку І. Кулик, соціально-педагогічна робота - це різностороння діяльність. Вона поєднує надання допомоги людям у складних життєвих обставинах, навчає їх самостійно справлятися з проблемами та бере участь у створенні кращих умов для життя [18].

У соціально-педагогічній діяльності застосовуються різні форми роботи, які можна поділити на основні групи.

Соціально-педагогічна допомога родинам, які зіткнулися зі складними життєвими обставинами, - це діяльність, спрямована на відновлення стабільності в житті сім'ї, підтримку її членів і зміцнення їхніх соціальних зв'язків. Цей процес базується на активній співпраці соціальних педагогів, представників державних установ, громадських організацій та самих родин. Основною метою такої роботи є створення умов, які дозволяють сім'ї повернутися до повноцінного функціонування, а її членам - реалізувати свої права, розвивати особистісний потенціал і брати активну участь у суспільному житті.

Однією з головних особливостей такої роботи є необхідність застосування комплексного підходу. Це означає, що спеціаліст має враховувати весь обсяг потреб сім'ї - від матеріальних і побутових до освітніх, психологічних і

правових. Наприклад, якщо родина опинилася у скрутному фінансовому становищі, соціальний педагог може не лише допомогти з оформленням матеріальної допомоги або субсидій, а й сприяти працевлаштуванню одного з батьків, залучити дітей до позашкільної освіти або запропонувати консультації психолога, якщо у сім'ї спостерігаються конфлікти [12].

Соціальний педагог у цій роботі виконує важливі функції.

По-перше, він допомагає родині впоратися з актуальними труднощами - це може бути втрата роботи, хвороба когось із членів сім'ї, домашнє насильство чи складнощі у вихованні дітей.

По-друге, його завдання - запобігати загостренню проблем, наприклад, через раннє виявлення ознак неблагополуччя. У цьому контексті важливу роль відіграють освітні заходи для батьків: лекції, тренінги, консультації, які підвищують їхню компетентність у питаннях виховання, прав дітей і сімейних стосунків.

Однією з ефективних форм практичної роботи є соціальний патронаж - це регулярні візити спеціаліста до сім'ї за місцем проживання. Наприклад, під час таких зустрічей соціальний педагог може спостерігати за умовами проживання, оцінити взаємини між батьками і дітьми, допомогти у вирішенні побутових питань або надати рекомендації з виховання. Якщо сім'я має дитину з інвалідністю, педагог може сприяти оформленню індивідуальної програми реабілітації чи налагодити співпрацю з медичними закладами.

Або, наприклад, організація груп взаємопідтримки для батьків. У таких групах родини зможуть обмінюватися досвідом, ділитися труднощами й знаходити спільні рішення. Це допоможе зменшити почуття ізоляції та безпорадності, які часто виникають у кризових ситуаціях.

Узагальнюючи, можна сказати, що робота з родинами у складних умовах має бути різноплановою і гнучкою, аби відповідати реальним потребам конкретної сім'ї. Об'єднання ресурсів фахівців, державних структур і самої родини дає можливість досягти стійких позитивних змін і допомогти сім'ї стати самостійною, активною частиною суспільства.

Викладені підходи узгоджуються із загальноприйнятими принципами соціально-педагогічної роботи, описаними в науковій літературі [12].

На думку І. Зверєвої, основне призначення соціального педагога полягає в тому, щоб надавати підтримку сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах або переживають кризові ситуації, а також здійснювати заходи, спрямовані на попередження можливих проблем [12].

Його діяльність є різноманітною. Вона охоплює інформування батьків з питань виховання дітей, залучення їх до спільної педагогічної роботи, стимулювати підвищувати власний рівень знань і розширювати компетентності у сфері сімейного виховання. Важливим напрямом роботи соціального педагога є здійснення соціального патронажу - цілеспрямовані відвідини родин з метою вивчення їхнього стану, постійного спостереження за динамікою змін, допомоги у пристосуванні до різних умов і надання необхідних консультацій або ресурсної підтримки [12].

Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на задоволення ключових потреб сімей шляхом надання широкого спектру послуг, зокрема освітніх, культурних, медичних, оздоровчих та професійних. Соціальна профілактика має на меті запобігання виникненню соціальних проблем і негативних явищ, усуваючи причини, що їх спричиняють. Ця діяльність передбачає підготовку молоді до сімейного життя, формування відповідального ставлення до батьківства, популяризацію сімейних цінностей і здорового способу життя, запобігання конфліктам, а також правову просвіту [12].

Профілактика домашнього насильства та інших негативних явищ у родині - це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення безпеки сімейного середовища, попередження порушень прав членів родини, а також виявлення та вирішення кризових ситуацій. Основними напрямками цієї діяльності є підготовка молодих людей до створення сім'ї та надання їм інформації про їхні права і соціальні можливості.

Соціальна реабілітація передбачає підтримку родин, які стикаються з конфліктами, життєвими труднощами чи кризами, що можуть бути спричинені

хворобами, фінансовими проблемами, залежностями або поверненням із місць позбавлення волі. Допомога надається як окремим членам сім'ї, так і всій родині з метою зняття стресу, відновлення прав, гідності та надання юридичної, медичної і соціальної підтримки.

До індивідуальних форм роботи належить, зокрема, сімейна терапія. Групові методи включають тренінги, лекції, семінари та зустрічі зі спеціалістами. Колективні підходи охоплюють створення консультаційних центрів, клубів молодих сімей, шкіл батьківської майстерності, а також організацію інформаційних кампаній і благодійних заходів.

Як зазначає О. Безпалько, соціальний педагог має можливість надавати підтримку сім'ям і їхнім членам, які опинилися у складних життєвих ситуаціях [22]. Така підтримка передбачає тривалу співпрацю, спрямовану на подолання або пом'якшення причин труднощів, з якими стикається родина. Основна мета - допомогти сім'ї розвинути навички самостійного вирішення проблем, захисту своїх прав і поліпшення стосунків як всередині родини, так і з оточуючим середовищем.

У роботі соціального педагога основними підходами є індивідуальна, групова та колективна взаємодія.

Серед індивідуальних методів важливою є сімейна терапія - це процес роботи як з окремими членами родини, так і з усією сім'єю. Така форма допомоги може тривати досить довго, з перервами або без них, і передбачає використання різних методик, залежно від конкретних потреб родини.

До групових підходів належать тренінги, семінари, перегляд навчальних відео та зустрічі з експертами, що сприяють розширенню знань та розвитку важливих умінь.

Колективні форми охоплюють більш широкі соціальні ініціативи - це робота консультативних служб, як стаціонарних, так і виїзних, діяльність молодіжних і сімейних клубів, школи для батьків, просвітницькі кампанії через засоби масової інформації, зокрема радіо та кінопокази. Також організуються благодійні заходи, спрямовані на підтримку родин, які переживають труднощі.

Соціальний педагог виконує роль посередника між сім'єю, органами влади, громадськими структурами і соціальними службами. Його діяльність спрямована не лише на своєчасне виявлення проблем, а й на усунення їхніх причин, попередження складних ситуацій і формування сприятливого соціального середовища.

Викладені підходи узгоджуються із загальноприйнятими принципами соціально-педагогічної роботи, описаними в науковій літературі [12; 22].

Висновки до першого розділу.

У першому розділі було розглянуто основні теоретичні підходи до розуміння сутності сімей, які опинилися у складних життєвих умовах, а також окреслено особливості їхньої класифікації та характерні проблеми.

Як переконуємося, ключовими для нашого дослідження є поняття «складні життєві обставини», «сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах» та «соціально-педагогічна робота».

У сучасному українському суспільстві значна частина сімей стикається з умовами, що ускладнюють їхнє повноцінне функціонування та виконання основних соціальних і виховних завдань. Ці умови, які в законодавстві визначені як складні життєві обставини, охоплюють широкий спектр факторів: від матеріальних труднощів до психологічних, соціальних і правових проблем. Вони створюють ситуації, які окремі члени родини або вся сім'я неспроможні подолати самостійно, і вимагають зовнішньої підтримки.

До основних категорій таких сімей належать: малозабезпечені, багатодітні, неповні родини, сім'ї, де виховуються діти або дорослі з інвалідністю, сім'ї трудових мігрантів, а також ті, що постраждали від насильства, втратили житло чи роботу, мають досвід внутрішнього переміщення або перебувають у кризових ситуаціях через хвороби, залежності чи конфлікти. У науковій літературі для окреслення цих родин використовуються різні поняття - «неблагополучна сім'я», «кризова сім'я», «сім'я соціального ризику», кожне з яких підкреслює певні

особливості їх функціональної неспроможності.

В Україні вже сформовано правову основу, що регламентує порядок надання соціальних послуг і супроводу сім'ям, які цього потребують. Однак досі існує необхідність покращення взаємодії між державними органами, соціальними службами та місцевими громадами з метою забезпечення всебічної підтримки таких сімей.

Як зазначають З. Кияниця та Ж. Петрочко, соціально-педагогічна робота з такими сім'ями є невід'ємною частиною державної сімейної політики. Вона включає широкий спектр заходів - від виявлення проблем і аналізу потреб до надання консультацій, соціального патронажу, психологічної та правової підтримки, а також організації реабілітаційних і профілактичних програм. Одним із головних завдань цієї роботи є активізація внутрішнього потенціалу родини, сприяння її самостійності у подоланні труднощів та поверненні до повноцінного соціального життя.

Соціальні працівники і педагоги виконують роль посередників між сім'єю, органами влади та громадськими організаціями. Вони застосовують індивідуальні, групові й колективні форми роботи, спрямовані не лише на розв'язання поточних проблем, а й на попередження можливих криз у майбутньому.

У підсумку, сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, є різномірною категорією, що потребує комплексного і гнучкого підходу. Соціально-педагогічна підтримка таких сімей повинна поєднувати допомогу у вирішенні конкретних проблем із формуванням навичок самостійного подолання труднощів і активною участю родин у житті громади. Тільки за умови міжвідомчої взаємодії, професійної компетентності фахівців і включення самої сім'ї у процес подолання кризи можна досягти стабілізації її становища і запобігти подальшому соціальному неблагополуччю.

У процесі дослідження було опрацьовано теоретичні положення та нормативно-правові документи, що дозволило узагальнити основні напрями соціально-педагогічної підтримки сімей у складних життєвих обставинах.

Викладені положення ґрунтуються на аналізі сучасних наукових досліджень і нормативно-правової бази України [1–23].

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ В ГРОМАДІ

2.1. Характеристика Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради

Комунальний заклад «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради Вінницької області (далі – Центр) є спеціалізованою установою, який здійснює соціальне обслуговування населення на території Піщанської селищної територіальної громади.

Основною метою діяльності Центру є надання комплексу соціальних послуг, спрямованих на підтримку, супровід та соціальну інтеграцію вразливих верств населення, зокрема:

- сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- осіб з інвалідністю;
- одиноких громадян похилого віку;
- внутрішньо переміщених осіб та інших категорій.

Центр функціонує відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [1], постанов Кабінету Міністрів України, а також власного Статуту.

Основні завдання Центру є надання комплексу соціальних послуг відповідно до класифікатора соціальних послуг, затвердженого Міністерством соціальної політики України [6], з метою мінімізації або подолання таких обставин, а саме:

- виявлення осіб та сімей, які потребують соціальної підтримки;
- оцінювання потреб у соціальних послугах;
- надання адресної допомоги, соціального супроводу, консультування, посередництва, екстрене (кризове) втручання, соціальна адаптація, тощо;
- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню осіб/сімей у складні життєві обставини;

- підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.

У структурі Центру діють такі підрозділи:

- відділення надання соціальних послуг за місцем проживання (догляд вдома);
- відділення надання соціальних послуг в умовах цілодобового перебування/проживання (стаціонарного догляду);
- відділення з соціальної роботи (надає соціальні послуги сім'ям/особам, що належать до вразливих груп населення, в тому числі які перебувають в складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги).

Штатна чисельність працівників КЗ «ЦНСП» Піщанської селищної ради становить 39 осіб, фактична кількість працівників – 37 осіб. Кількість соціальних робітників за штатним розписом – 14,5 особи, фактично – 14,5 особи.

Надання соціальних послуг здійснюють: завідувач відділення з соціальної роботи та 2 фахівці із соціальної роботи.

Загальна кількість охоплених соціальними послугами протягом 2024 року сімей(осіб) – 360; з них:

- постраждали від жорстокого поводження – 44;
- внутрішньо переміщені сім'ї (особи) – 52;
- сім'ї учасників АТО/ООС – 12;
- члени сімей Захисників та Захисниць України – 53;
- одинокі матері/батьки – 16;
- сім'ї, в яких батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання обов'язків із виховання дитини – 41;
- сім'ї, члени яких перебувають / перебували у конфлікті з законом – 17;
- сім'ї, де один чи кілька членів мають інвалідність – 27;
- сім'ї опікунів та піклувальників – 17;
- особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – 1;
- сім'ї, яким призначена державна допомога при народженні дитини – 64;
- багатодітні сім'ї – 16.

У них кількість осіб старше 18 років – 632, кількість дітей до 18 років – 646.

Кількість сімей/осіб, в яких здійснено оцінювання потреб - 178, за висновком

акта оцінки потреб кількість сімей/осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах – 119 [14].

Всього в минулому році фахівцями із соціальної роботи було надано – 632 соціальні послуги, а саме:

соціальний супровід сімей/осіб які перебувають в складних життєвих обставинах – 31;

консультування – 285;

інформування – 174;

соціальний супровід сімей у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування – 10;

соціальна профілактика – 134.

Соціальний супровід є однією з ключових соціальних послуг, що надаються Комунальним закладом «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради. Ця послуга передбачає комплекс заходів, спрямованих на подолання складних життєвих обставин, запобігання їх поглибленню та сприяння інтеграції сімей у суспільство.

У своїй практичній діяльності фахівці Центру дотримуються основних етапів здійснення соціального супроводу, визначених законодавством України, а саме:

- виявлення сімей, які потребують допомоги;
- оцінювання потреб сім'ї та визначення проблемних сфер;
- укладення договору про надання соціальних послуг (за згодою отримувачів);
- розробка індивідуального плану надання послуг;
- надання послуг відповідно до плану;
- оцінювання досягнутих результатів та припинення супроводу (або продовження у разі потреби).

Найпоширенішими причинами взяття сімей на соціальний супровід є:

- наявність домашнього насильства;
- безробіття або низький рівень доходів;
- залежність одного або кількох членів сім'ї (алкогольна, наркотична);
- наявність дітей, які перебувають під ризиком вилучення з сім'ї;

- соціальна ізоляція тощо [14].

Соціальні працівники здійснювали регулярні візити до сімей в складних життєвих обставинах, надавали консультації щодо працевлаштування, організували супровід до психолога, допомагали оформити соціальні виплати та налагодити контакт із службою у справах дітей.

Таким чином, практичний досвід Центру свідчить про ефективність соціального супроводу як інструменту подолання складних життєвих обставин і забезпечення стабільного функціонування сімей.

У результаті надання соціальних послуг, завдяки наполегливій і постійній роботі фахівців із соціальної роботи вдалося:

у 65 сім'ях, які перебували у складних життєвих обставинах завершено надання соціальних послуг у зв'язку із подоланням складних обставин, з них, 61 сім'я мінімізувала складні життєві обставини.

Але ще у 2-х сім'ях – не досягнуто позитивного результату; 1 сім'я – змінила місце проживання.

З 2024 року в Комунальному закладі "Центр надання соціальних послуг Піщанської селищної ради" працює фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в селищній територіальній громаді. Надає послуги з підтримки переходу від військової служби до цивільного життя для ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей, членів сімей (померлих) Захисників і Захисниць України.

Фахівці із соціальної роботи приймають активну участь у різних навчальних семінарах, тренінгах з питань надання соціальних послуг та надання першої психологічної підтримки сім'ям/особам, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, що проводилися Вінницьким обласним центром соціальних служб, Департаментом соціальної та молодіжної політики ОВА, Міністерством соціальної політики України та Міжнародними партнерами ЮНІСЕФ, ОБСЄ та ін.

Здійснюється профілактично - просвітницька робота серед жителів громади шляхом поширення інформаційних матеріалів у вигляді буклетів, пам'яток,

візитівок, з метою попередження домашнього насильства, торгівлі людьми, ведення здорового способу життя, отримання безкоштовних психологічних допомог та пошуку кандидатів у патронатні вихователі, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Під час виконання своїх обов'язків фахівці Центру дотримуються чинних нормативно-правових актів, які регулюють питання соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах, охорони дитинства і соціального захисту [1; 2; 4; 5; 6].

Таким чином, Комунальний заклад «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради є важливим суб'єктом надання соціальних послуг на території громади, діяльність якого спрямована на покращення добробуту та соціальної захищеності населення.

Аналіз діяльності Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної територіальної громади Вінницької області здійснено на основі відкритих джерел, звітів закладу, що дозволило виявити особливості організації соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

2.2. Напрями удосконалення роботи Центру з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах

Аналіз діяльності Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради засвідчив, що установа здійснює багатoproфільну соціальну роботу із сім'ями/особами, які належать до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах.

На сьогодні соціальними послугами центру охоплено 311 сімей/осіб. Зокрема, соціальний супровід отримували 30 сімей, а консультаційні та інформаційні послуги було надано понад 400 разів протягом 2024 року.

Разом з тим, під час дослідження було виявлено низку проблемних аспектів, що ускладнюють роботу центру з даною категорією клієнтів:

- високе навантаження на фахівців із соціальної роботи, зокрема через велику чисельність отримувачів послуг (92 сім'ї в складних життєвих обставинах) за актами оцінки потреб);
- обмеженість матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного надання послуг (засоби комунікації, транспорт, приміщення для групової роботи);
- низький рівень мотивації окремих клієнтів до співпраці, зокрема сімей з множинними проблемами;
- потреба у розширенні профілактичної та просвітницької діяльності для запобігання повторному потраплянню сімей у складні життєві обставини.

З метою підвищення якості надання соціальних послуг доцільно впровадити такі напрями удосконалення діяльності центру:

- посилення кадрового потенціалу;
- систематично організовувати підвищення кваліфікації фахівців, зокрема з методик мотиваційного консультування, кризового втручання та соціальної профілактики;
- розширення форм і методів роботи з сім'ями в складних життєвій обставинах.
- запровадити групові форми роботи - групи самопомоги, тренінги для розвитку батьківських компетентностей;
- створення консультативних пунктів на базі Центру, з метою раннього виявлення сімей групи ризику;
- поліпшення матеріально-технічного забезпечення;
- оновлення технічної бази центру (засоби комунікації, комп'ютерна техніка, транспорт), що сприятиме мобільності фахівців та підвищить якість надання послуг за місцем проживання;
- активізувати профілактичну та інформаційно-просвітницьку діяльність;
- посилити роботу з поширення інформаційних матеріалів, організацію тематичних заходів щодо запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми, формування відповідального батьківства, а також проведення інформаційних кампаній щодо патронатного виховання.

Реалізація зазначених напрямів дозволить підвищити ефективність роботи Центру надання соціальних послуг Піщанської селищної ради, забезпечити якісне надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах, та сприятиме їхній соціальній стабілізації.

Висновок до другого розділу.

У ході дослідження було здійснено теоретичний аналіз особливостей надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, на прикладі діяльності Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради Вінницької області.

Теоретичний аналіз організації соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах засвідчив, що Центр ефективно реалізує широкий спектр послуг, спрямованих на подолання соціальних проблем, профілактику їх загострення та сприяння інтеграції клієнтів у суспільне середовище.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі основні висновки:

По-перше, сучасна система соціального супроводу відіграє важливу роль у забезпеченні підтримки вразливих категорій населення, спрямованої на подолання та мінімізацію складних життєвих обставин. Соціальний супровід передбачає надання комплексу соціальних послуг - від консультування та інформування до індивідуального супроводу, соціальної адаптації, кризового втручання і профілактики.

По-друге, практичний досвід діяльності Центру свідчить про ефективність застосування системного підходу до організації соціального супроводу. Протягом 2024 року соціальними послугами було охоплено 360 сімей і осіб, з яких 119 перебували у складних життєвих обставинах. Вдалося досягти позитивних результатів у більшості випадків, у 65 сім'ях складні життєві обставини були подолані або мінімізовані.

По-третє, фахівці Центру активно впроваджують міждисциплінарні підходи до

надання послуг, співпрацюючи із суміжними структурами, а також беруть участь у професійних тренінгах і семінарах. Соціальні працівники надають підтримку сім'ям шляхом регулярних візитів, консультування, допомоги в оформленні документів, супроводу до спеціалізованих служб, а також здійснюють профілактичну роботу серед населення громади.

Разом із тим дослідження виявило низку проблемних аспектів у діяльності Центру: високе навантаження на фахівців, обмеженість матеріально-технічних ресурсів, низький рівень мотивації частини клієнтів до співпраці та потребу в посиленні профілактичної діяльності.

Запропоновані напрями удосконалення діяльності Центру включають посилення кадрового потенціалу, розширення форм і методів роботи, поліпшення матеріально-технічного забезпечення, активізацію профілактичної та просвітницької роботи.

Таким чином, результати проведеного аналізу підтверджують доцільність подальшого розвитку та вдосконалення системи соціальних послуг на місцевому рівні з урахуванням сучасних соціальних викликів та потреб населення.

Під час підготовки роботи було здійснено аналіз наукової літератури, законодавчих актів та методичних матеріалів, що дозволило систематизувати основні підходи до організації соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах фахівцями Центру.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН

3.1. Соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах як пріоритетна соціальна послуга. Поняття та сутність соціального супроводу.

Сьогодні українське суспільство переживає період глибоких соціально-економічних викликів. Посилюються проблеми бідності, безробіття, підвищується рівень злочинності, що зумовлює відчуття нестабільності та незахищеності серед громадян. До цих викликів додаються поширення наркозалежності, недостатнє забезпечення літніх людей, а також складна ситуація в системах освіти, охорони здоров'я та культури - особливо в сільській місцевості. Внаслідок збройного конфлікту на території України чимало родин втратили житло, майно і змушені були покинути свої домівки.

Усі ці чинники посилили навантаження на значну частину населення країни, що актуалізує потребу в розширенні системи соціального захисту та наданні послуг, здатних допомогти людям долати кризові ситуації.

Для надання основних соціальних послуг особам і сім'ям в державі сформовано мережу установ, що займаються соціальною підтримкою. Ці установи забезпечують методичний супровід соціальної роботи, організують навчальні заходи та надають базові соціальні послуги через центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді [2; 22].

Як зазначає Безпалько О.В., важливою складовою їхньої діяльності є раннє виявлення сімей, які потребують сторонньої підтримки. Завдяки цьому можливе своєчасне виявлення сімей, які потребують допомоги. Що дозволить вчасно реагувати на їхні проблеми та запобігати їх ускладненню [22].

Соціальний працівник здійснює супровід таких родин, допомагаючи їм долати складні життєві ситуації. Йдеться передусім про сім'ї, які зіштовхнулися

з безробіттям, інвалідністю, тяжкими захворюваннями, домашнім насильством, розлученням, поверненням родича після ув'язнення або мають випадки невиконання батьківських обов'язків належним чином [22].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [1], надання соціальних послуг спрямоване на профілактику складних життєвих обставин, а також на подолання або мінімізацію їх наслідків.

Соціальна послуга соціального супроводу - це система заходів, що включає оцінювання потреб, пошук шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі із отримувачем послуги, сприяння в доступі до інших послуг, розвиток навичок самостійного подолання труднощів [1].

Ця соціальна послуга може надаватися як за місцем проживання отримувача, так і на базі відповідної установи. Зазвичай супровід триває до шести місяців, однак у разі складних обставин цей строк може бути продовжений до одного року. Послуга надається безкоштовно на основі індивідуального плану, а для її отримання особа повинна звернутися самостійно або через суб'єкта соціальної роботи, який направляє на супровід. Підставою для призначення послуги є Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах [5].

Завершення надання соціального супроводу можливе у разі досягнення позитивного результату, закінчення дії договору, зміни місця проживання отримувача, подання письмової відмови або у випадках систематичної відсутності участі в заходах, передбачених планом супроводу [5].

Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих умовах, здійснюється поетапно. Спочатку проводиться виявлення таких сімей, далі аналізується їх життєва ситуація, основні проблеми та потреби. Наступним кроком є ухвалення рішення щодо надання послуг і визначаються форми взаємодії з іншими установами. Після цього безпосередньо надаються соціальні послуги, а на завершення здійснюється оцінка досягнутих результатів і приймається рішення про припинення супроводу [5].

Підстави для припинення надання послуги:

- досягнення позитивного результату соціального супроводу, подолання/мінімізація сім'єю (особою) наслідків складних життєвих обставин, усунення причин та умов, що спричинили такі обставини;
- закінчення строку дії договору про надання послуги соціального супроводу або порушення умов такого договору;
- зміна отримувачем соціальної послуги місця проживання чи перебування;
- письмова відмова отримувача послуги або його законного представника від її надання, якщо така відмова або її наслідки не спричиняють порушення прав і свобод інших осіб, особливо дітей;
- систематична неучасть отримувача послуги без поважних причин у заходах, передбачених індивідуальним планом соціального супроводу, за винятком ситуації, коли припинення надання послуги спричиняє порушення прав і свобод інших осіб, особливо дітей [5].

Зазвичай сім'ї намагаються власними силами справлятися з життєвими труднощами. Але коли їхні внутрішні можливості вичерпуються, починають з'являтися ознаки кризи. Це може виявлятися у проблемній поведінці дітей, випадках насильства чи недбалого ставлення до батьківських обов'язків, сварках між подружжям або конфліктах із дітьми. У таких ситуаціях сім'ї часто звертаються за допомогою до соціальних служб або потрапляють до переліку тих, хто потребує підтримки.

Соціальна робота стає більш результативною, якщо чітко відокремлювати джерела сімейних труднощів від їхніх зовнішніх проявів. Часто самі члени родини не усвідомлюють глибинних причин своїх проблем. Тому важливою функцією фахівців є всебічне вивчення ситуації та надання підтримки сім'ї у вирішенні тих питань, які вона не спроможна подолати самотужки.

Відповідно до законодавства про соціальні послуги, соціальний супровід родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, належить до основних видів допомоги, спрямованих на подолання або зменшення негативного впливу життєвих криз. Ця послуга покликана створити умови для належного виконання

сімейних обов'язків і сприяти соціальній адаптації членів родини. Закон України «Про соціальні послуги» визначає соціальний супровід як сукупність дій, що включають оцінку потреб отримувачів послуг, розробку плану допомоги та надання підтримки для виходу із складних життєвих ситуацій [1].

Соціальний супровід сім'ї, відповідно до підходів І. Зверевої та О. Безпалько [12; 15], розглядається як форма соціальної роботи, метою якої є створення сприятливих умов для життя сімей, дітей і молоді. Це досягається шляхом надання різноманітних соціальних послуг, підтримки та реалізації спеціальних заходів.

На думку А. Берлет, результативна соціальна робота з родинами, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, вимагає використання міждисциплінарного підходу. Це передбачає активну співпрацю соціальних працівників, психологів, педагогів і правників. Ключовими завданнями соціального супроводу є поліпшення психологічного стану сім'ї, відновлення або посилення її соціальних зв'язків, розвиток умінь самотійно долати труднощі та створення належних умов для гармонійного розвитку дітей [17].

Дослідники відзначають, що соціальний супровід включає не лише індивідуальні консультації, але й групові форми роботи, тренінги, посередництво у вирішенні конфліктів, а також профілактику повторного потрапляння сімей у кризові ситуації [1; 17]. Як підкреслює І. Іванова [10], основною метою соціального супроводу є досягнення позитивних змін у житті сім'ї, що сприятиме її соціальній стабілізації.

Ефективне надання соціальної допомоги можливе за умови розмежування причин, що провокують сімейне неблагополуччя, та ознак зовнішніх проявів, які є підставою для соціального інспектування родини. Іноді сім'ї, які самотійно звертаються за допомогою до центрів соціальних служб, не завжди можуть визначити чинники, що провокують кризові ситуації [9; 12].

Збирання даних про обставини сімейного неблагополуччя, які родина самотійно не може вирішити і пошук шляхів їх подолання є основною під час організації та проведенні соціального супроводу.

3.2. Основні напрями реалізації соціального супроводу сімей у складних життєвих умовах

Залежно від життєвих ситуацій і потреб родини, соціальна робота з сім'ями здійснюється за кількома основними напрямками. До них належать:

- невідкладна допомога для забезпечення базових умов існування родини (надання термінової соціальної підтримки, забезпечення тимчасовим житлом, екстрене вилучення дітей з небезпечного середовища або у разі залишення їх без батьківського догляду);
- заходи, спрямовані на збереження стабільності сім'ї;
- діяльність, орієнтована на сприяння соціальному розвитку як родини в цілому, так і окремих її членів.

Соціальна підтримка сімей у вигляді соціального супроводу включає надання широкого спектра соціальних послуг із застосуванням різноманітних методів і форм соціальної роботи, які добираються відповідно до специфічних потреб і наявних ресурсів конкретної сім'ї [16].

Соціальний супровід є комплексом заходів, які допомагають родинам у подоланні складних життєвих ситуацій шляхом залучення їх до відповідних соціальних послуг.

Слід також зазначити, що згідно з положеннями Державного стандарту надання соціального супроводу сім'ям (або особам), які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальний супровід передбачає здійснення комплексу заходів [5]. До таких заходів належать оцінювання потреб отримувачів послуг, визначення шляхів розв'язання основних проблем, систематичні зустрічі або відвідування з метою моніторингу виконання запланованих завдань, сприяння у доступі до інших необхідних послуг, надання допомоги у формуванні розуміння значущості власних дій і розвитку навичок їх контролю, а також організація навчання та формування компетенцій для подолання або мінімізації впливу складних життєвих обставин.

У Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальний супровід визначається як діяльність, що включає такі основні форми соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих умовах: соціальна допомога, соціальна опіка та соціальний патронаж (інспектування) [2].

Соціальна допомога посідає важливе місце у структурі державної соціальної політики та спрямована на підтримку тих верств населення, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. Соціальна допомога є частиною системи соціального захисту, яка об'єднує різноманітні інструменти і програми підтримки громадян. Соціальне забезпечення, як один із механізмів реалізації соціальної роботи, охоплює надання фінансової підтримки, соціальних послуг та інших форм допомоги через організації і установи, які координуються Міністерством соціальної політики України [10].

До основних форм соціального забезпечення належать пенсії, різні види допомог, адресні виплати для малозабезпечених родин, а також заходи, спрямовані на підвищення добробуту населення, зокрема шляхом збільшення заробітної плати. Завдяки цим заходам держава прагне забезпечити гідний рівень життя тим, хто не може повною мірою самостійно задовольнити свої потреби.

У сучасних умовах система соціального захисту постійно удосконалюється. Значна увага приділяється розвитку електронних сервісів, які дозволяють громадянам швидше та зручніше отримувати необхідну допомогу. Наприклад, через єдині електронні платформи люди можуть подавати заяви на призначення соціальних виплат чи отримувати консультації, не виходячи з дому. Такі новації підвищують ефективність роботи соціальних служб та роблять підтримку більш доступною.

Соціальна опіка - це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сприятливих умов для життя неповнолітніх до 15 років та осіб, яких суд визнав недієздатними через психічні захворювання. До категорій осіб, які потребують соціальної опіки та піклування, належать: діти, що залишилися без батьківського догляду через смерть батьків, позбавлення їх батьківських прав, хворобу або з інших причин. А також повнолітні громадяни, які через стан здоров'я не здатні

самостійно реалізовувати свої права та виконувати обов'язки. Соціальна опіка встановлюється з метою захисту особистих і майнових прав та інтересів таких осіб відповідно до положень Кодексу про шлюб та сім'ю. Ці положення висвітлені у працях Л. Тюптя та І. Іванова [10].

В Україні система соціальної опіки та піклування базується на міжнародних документах, таких як Декларація прав дитини і Конвенція ООН про права дитини, а також на національних законодавчих актах, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Основні нормативні документи включають Конституцію України, Кодекс про шлюб та сім'ю, закони «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про основні засади молодіжної політики».

Соціальний патронаж (інспектування) є важливим інструментом соціальної роботи, який охоплює комплекс заходів, спрямованих на виявлення і аналіз умов життя сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах. Його основним завданням є оцінка потреб цих категорій населення, моніторинг їх фізичного, психічного і морального стану, а також контроль за дотриманням державних стандартів та норм у сфері соціальних послуг [5; 10].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють діяльність, спрямовану не лише на ведення обліку та аналіз життєвих обставин окремих осіб і родин, але й на організацію належного контролю за умовами їх проживання та дотриманням прав, свобод і законних інтересів дітей і молоді. Вони також забезпечують сприяння у доступі до різноманітних форм допомоги, серед яких є: юридична консультація, психологічна підтримка і матеріальна допомога [5; 10].

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», соціальний патронаж спрямований на забезпечення рівного доступу до соціальних послуг, попередження соціального сирітства, домашнього насильства, а також на раннє виявлення ризиків, що можуть негативно вплинути на розвиток і добробут дітей та молоді [2].

Сьогодні в Україні зростає значення системного підходу до надання

соціальних послуг. Посилюється взаємодія центрів соціальних служб із закладами освіти, медичними установами, правоохоронними органами та іншими структурами, що дає змогу вчасно виявляти потреби сімей і оперативно на них реагувати. Також активно впроваджуються цифрові технології, які дозволяють здійснювати моніторинг ситуації та обмінюватися інформацією між фахівцями соціальної сфери.

Таким чином, соціальний патронаж є важливою складовою системи соціального захисту, яка поєднує оцінку потреб, нагляд, профілактику і захист прав громадян, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», такі послуги охоплюють заходи правового, психологічного, економічного, освітнього, реабілітаційного та медичного характеру, спрямовані на допомогу особам і сім'ям у складних життєвих обставинах [1].

Соціальні послуги поділяються на кілька напрямів:

Соціальне обслуговування - надання матеріальної допомоги, психологічної підтримки, консультацій, культурно-освітніх послуг та організація змістовного дозвілля [1];

Реабілітаційно - профілактична робота - заходи щодо відновлення виховного потенціалу сім'ї, захисту прав її членів та зміни соціального статусу [1];

Надання послуг - інформаційних (консультації щодо соціальних виплат, контактів служб підтримки, просвітницькі заходи), психологічних (діагностика, консультування, психокорекція, реабілітація), соціально-медичних (профілактика, оздоровлення, допомога в лікуванні), соціально-економічних (допомога з працевлаштуванням, покращення житлових умов, матеріальна підтримка) [1; 4; 18].

Окремо підкреслюється значення правової допомоги, яка сприяє захисту прав сімей, підвищенню правової грамотності та забезпеченню доступу до правових послуг, особливо в умовах війни.

Показниками позитивного результату соціального супроводу сім'ї, що свідчать про ефективність наданих соціальних послуг та досягнення очікуваних

результатів є:

- повне виконання зобов'язань сторін, визначених у індивідуальному плані соціального супроводу;
- забезпечення захисту законних прав та інтересів дітей, які проживають у сім'ї;
- повне або часткове вирішення життєвих проблем, що зменшує або усуває загрозу вилучення дитини з родинного середовища та її направлення до закладу інституційного догляду;
- підвищення рівня соціальної обізнаності членів сім'ї, їхньої здатності самостійно орієнтуватися в системі надання соціальних послуг і залучати відповідні ресурси;
- формування та розвиток навичок самостійного подолання складних життєвих ситуацій;
- стабілізація емоційно - психологічного клімату та стосунків в сім'ї;
- розкриття внутрішніх ресурсів сім'ї для забезпечення належних умов виховання, розвитку та соціалізації дітей [5; 8].

Основним принципом соціального супроводу є партнерська взаємодія, яка передбачає активну участь сім'ї у процесі прийняття рішень, визначенні цілей та шляхів їх досягнення. Важливо, щоб родина була поінформована про можливість повторного звернення до соціального працівника у разі виникнення нових труднощів чи потреб. Якщо ж спеціаліст оцінює, що сім'я здатна самостійно впоратися з проблемою, його роль зводиться до консультативно-координаційної, що сприяє розвитку самостійності родини та запобігає її залежності від соціальних служб [9].

Таким чином, позитивний результат соціального супроводу проявляється не лише у вирішенні конкретних проблем, а й у підвищенні соціальної компетентності сім'ї, зміцненні її здатності забезпечувати добробут своїх членів самостійно у довгостроковій перспективі.

3.3. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення

Соціальна робота займає важливе місце в системі соціального захисту. Вона забезпечує зв'язок між офіційною, адміністративно-правовою стороною соціального захисту та тими хто потребує допомоги. Цю функцію виконує соціальний працівник. Він допомагає людям орієнтуватися у доступних соціальних послугах, сприяє тому, щоб кожна людина, яка потребує допомоги, змогла скористатися наданими державою послугами.

У зв'язку з суспільними змінами в Україні виникла потреба у новій професії - соціальний працівник, що займається допомогою людям у складних життєвих ситуаціях і підтримкою вразливих груп населення [19].

Соціальна робота - це діяльність, що ставить людину в центр уваги і ґрунтується на партнерстві між клієнтом і соціальним працівником. Людина ділиться особистими проблемами лише тоді, коли відчуває довіру до фахівця. Тому успішна робота можлива лише за наявності відкритих і довірливих стосунків. Соціальний працівник зобов'язаний зберігати конфіденційність інформації клієнта.

Соціальний працівник - це фахівець, який допомагає особам, сім'ям і громадам долати життєві труднощі через надання соціальних послуг і підтримку. Він є важливою ланкою між громадянами та державними або недержавними установами соціального захисту.

Його основним завданням є сприяння покращенню умов та якості життя, підвищенню добробуту та сприяння людині адаптуватися до сучасного суспільства.

У соціальній сфері функціонує багато різних установ і організацій. Серед них - центри зайнятості, територіальні центри соціального обслуговування, будинки-інтернати, пансіонати, реабілітаційні центри для людей з інвалідністю або тяжкими захворюваннями, служби підтримки молоді й неповнолітніх, кризові

центри та притулки для дітей і дорослих. Крім того, соціально-психологічні служби діють на підприємствах, у навчальних закладах, військових підрозділах, органах правопорядку, а також у місцях позбавлення волі. Також є громадські організації, які займаються наданням соціальної допомоги, захистом прав громадян і профілактикою особистісних та соціальних проблем.

Як зазначає Ю. Овод, у соціальній сфері працюють спеціалісти різних напрямків - психологи, педагоги, лікарі, юристи, соціологи, волонтери. Але ключову роль відіграють саме соціальні працівники. Це люди, які не лише підтримують уразливі верстви населення, а й активно залучені до вдосконалення соціальної політики й законодавства [19].

В. Панка та І. Ткачук констатують: «аналіз ситуації в освіті свідчить, що від фахівців психологічної служби (психологів, соціальних педагогів) суспільство очікує не лише оволодіння певним арсеналом професійних умінь, навичок і знань у галузях психології, акмеології, соціології, педагогіки та права, а й, що найважливіше, — уміння та готовності їх застосовувати, систематизувати й використовувати для прийняття різноманітних рішень» [13]. Дослідники акцентують увагу на тому, що інтеграція міждисциплінарних знань у практичну діяльність виступає ключовою умовою професійної компетентності та ефективності фахівця.

Адже, професійна діяльність фахівців із соціальної роботи сьогодні охоплює широке коло завдань, що зумовлено його значною соціальною відповідальністю. Особливо актуальною є підтримка дітей і сімей, які переживають складні життєві обставини, зокрема, і внаслідок військових конфліктів. Фахівець застосовує свої знання та практичні вміння, щоб сприяти вирішенню особистісних труднощів, полегшити процес адаптації до соціального середовища та покращити психологічну атмосферу в родині чи трудовому колективі [13].

Аналогічної позиції дотримується Ю. Овод, який зазначає, що основною рисою соціального працівника є здатність встановлювати контакт із людьми на різних рівнях: представляючи інтереси держави, працюючи з групами або індивідуально з клієнтами [19]. Учений підкреслює, що саме тому навички

ефективного спілкування мають особливе значення. Адже без їх наявності неможливо забезпечити належний рівень взаємодії та досягти очікуваних соціальних результатів.

На основі аналізу чинної нормативно-правової бази, що регламентує роботу з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, можна виокремити основні напрями професійної діяльності фахівців соціальної сфери [1; 4; 5]:

- Оцінка потреб клієнтів. Соціальний працівник проводить аналіз соціальних обставин людини чи сім'ї, встановлює основні проблеми та можливі шляхи їх подолання;
- Консультування та підтримка. Передбачає надання комплексу юридичних, соціальних і психологічних консультацій, спрямованих на вирішення конкретних життєвих труднощів осіб, які належать до соціально вразливих груп;
- Організація соціальних послуг. Спеціаліст забезпечує доступ до різних форм соціальної підтримки, таких як соціальний патронаж, денний догляд, програми соціальної реабілітації тощо;
- Захист прав клієнтів. Це представлення їхніх інтересів у різних організаціях та установах, сприяння реалізації прав на соціальний захист;
- Робота з державними та комунальними установами. Соціальні працівники беруть участь у розробці програм розвитку соціальної сфери, працюють над профілактикою соціальних ризиків.

Соціальний працівник має володіти навичками виявлення соціальних проблем, аналізу їхніх причин та участі у пошуку шляхів їх вирішення. Його завдання - підтримувати людей, які опинилися у складних життєвих обставинах, сприяючи їхній інтеграції та повноцінній участі в житті суспільства.

Для ефективного виконання професійних обов'язків соціальному працівнику необхідно мати різнобічні компетенції. Серед ключових варто виокремити: уміння налагоджувати продуктивну комунікацію з різними групами осіб; знання правових норм, що регулюють сферу соціального захисту і прав людини; здатність до емпатії, толерантного ставлення та розуміння індивідуальних життєвих обставин клієнтів; навички подолання стресових ситуацій і збереження

професійної витримки; а також володіння сучасними цифровими технологіями для забезпечення якісного надання послуг.

Професійна компетентність спеціаліста формується на основі знань, умінь і особистісних якостей. Її ефективна реалізація залежить від розвитку ключових професійно важливих характеристик, особливо у сфері психологічної допомоги. Компетентність - це здатність застосовувати набуті знання й навички на практиці. У професіях, де основою є взаємодія з людьми, вирішальне значення має комунікативна компетентність, що виступає фундаментом успішної професійної діяльності [19].

У професійній діяльності соціального працівника важливу роль відіграють його особистісні риси. До ключових належать: гуманістичне ставлення до людей, усвідомлення особистої та суспільної відповідальності, прагнення до справедливості та доброти, повага до себе й інших, здатність до емпатії, толерантність, ввічливість, порядність, спостережливість, уміння слухати й підтримувати клієнта, врівноваженість, адекватна самооцінка, щирість, великодушність і здатність ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі.

Фахова компетентність працівників психологічної служби формується не лише завдяки професійним навичкам, які здобуваються з досвідом, а й завдяки індивідуальним особистісним якостям. Навіть за наявності необхідних професійних умінь, ефективність діяльності значною мірою визначається особистісними характеристиками фахівця, які забезпечують його життєстійкість і професійну спроможність [13].

Важливим чинником професійної майстерності є високий рівень самосвідомості, що передбачає здатність до самопізнання, самооцінки та саморегуляції. Ці процеси допомагають працівникові краще розуміти себе, свої сильні і слабкі сторони, а також ефективно управляти власною поведінкою в професійній сфері.

Крім того, для успішної роботи у сфері соціально-психологічної допомоги необхідно вміти утримувати психологічну рівновагу у стресових ситуаціях, залишаючись в контакт з власними емоціями та реальністю.

Ще однією важливою якістю є психологічна стійкість, яка допомагає долати життєві труднощі, підтримувати міжособистісні стосунки і впевнено реалізовувати професійні завдання навіть у складних умовах, зокрема внаслідок кризових чи воєнних ситуацій.

Ці професійні якості не є вродженими - їх розвиток можливий завдяки спеціально організованій підготовці, самовдосконаленню, а також через практичний досвід міжособистісного спілкування як у професійних, так і в повсякденних ситуаціях [13].

Сьогодні робота соціальних працівників залишається важливою і потрібною. Якісна та результативна робота установ соціального захисту неможлива без кваліфікованих працівників, які добре знають свою справу і мають необхідні вміння. Тому велике значення має підготовка, навчання, професійна орієнтація і відбір людей для роботи в соціальних службах

Викладені підходи узгоджуються із загальноприйнятими принципами соціально-педагогічної роботи, що висвітлюються у науковій літературі, і є важливими для формування професійної компетентності працівника. Вони сприяють розвитку необхідних особистісних і професійних якостей, що забезпечують ефективність діяльності як у професійних, так і в повсякденних міжособистісних взаємодіях [13; 19].

Висновок до третього розділу.

Питання розгляду та аналізу підходів, форм та методів щодо здійснення соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах в роботі соціальних центрів займає важливе значення для забезпечення якості та підвищення ефективності надання соціальних послуг вразливим групам населення, здійснення соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначає необхідність їх вивчення та розроблення інноваційних шляхів вирішення питання у цій сфері.

У межах дослідження було здійснено аналіз теоретичних засад соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Проведене

вивчення дозволяє зробити такі основні висновки.

По-перше, соціальний супровід є однією з пріоритетних соціальних послуг, спрямованих на підтримку сімей у кризових ситуаціях. Він передбачає комплекс заходів, який включає оцінку потреб, розробку індивідуального плану допомоги, надання консультацій, організацію доступу до необхідних ресурсів і послуг, а також розвиток навичок самостійного подолання життєвих труднощів. Здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, з урахуванням гостроти проблеми, ступеня функціональної спроможності членів родини самостійно мінімізувати негативні наслідки або повністю подолати складні життєві обставини, рівня розвитку зв'язків сім'ї із соціальним оточенням.

По-друге, практична реалізація соціального супроводу передбачає диференційований підхід до надання допомоги залежно від конкретних потреб сім'ї. Основними напрямками є: термінова допомога, підтримка стабільності сім'ї, сприяння її соціальному розвитку, а також профілактика повторного потрапляння у кризову ситуацію. Значна увага приділяється застосуванню міждисциплінарного підходу та активній взаємодії соціальних працівників із медичними, освітніми, правозахисними та іншими структурами.

По-третє, професійна діяльність соціального працівника має визначальне значення у забезпеченні ефективності соціального супроводу. Вона охоплює аналіз соціальних обставин клієнтів, надання консультацій, організацію послуг, захист прав і представлення інтересів сімей, а також участь у профілактичних та реабілітаційних заходах. Успішність такої роботи залежить від рівня професійної компетентності фахівця, яка включає знання законодавчої бази, навички комунікації, здатність до емпатії, стресостійкість і володіння сучасними інформаційними технологіями.

Соціальна робота орієнтована, насамперед, на людину, тому можлива тільки на партнерському рівні. Клієнт довіряє соціальному працівнику свої особисті проблеми, пускаючи його до своєї інтимної сфери. Ефективна взаємодія з клієнтом можлива лише за умови встановлення і підтримання взаємної довіри

між ним і соціальним працівником. Основною метою соціальної роботи є допомога клієнту у відновленні здатності самостійно діяти в конкретних соціальних обставинах.

Встановлено, що ефективний соціальний супровід не лише сприяє вирішенню конкретних проблем сім'ї, а й зміцнює її здатність до самостійного подолання складних життєвих ситуацій у майбутньому, забезпечує захист прав дітей, стабілізує емоційно-психологічний клімат і сприяє гармонійному розвитку усіх членів родини.

Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності соціальних працівників, а також під час підготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери.

ВИСНОВКИ.

У процесі виконання дипломного дослідження було здійснено теоретичний аналіз особливостей соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також проведено узагальнення відкритих даних і матеріалів щодо діяльності Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради Вінницької області.

На основі вивчення наукових джерел та нормативно-правових актів встановлено, що сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, є соціально вразливою групою, що потребує системної підтримки з боку держави, громади та спеціалізованих соціальних служб. До таких сімей належать родини з низьким рівнем матеріального забезпечення, неповні, багатодітні, сім'ї з особами з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, а також сім'ї, які постраждали від насильства, мають правові або психологічні проблеми.

Аналіз літератури показав, що соціально-педагогічна підтримка сімей у складних життєвих обставинах включає широкий спектр послуг: консультування, соціальний супровід, патронаж, інформування, соціальну адаптацію, профілактику та правову допомогу. Метою такої роботи є подолання кризових ситуацій, стабілізація функціонування сім'ї та зміцнення її здатності до самостійного подолання труднощів.

На основі аналізу відкритих звітів і документів Комунального закладу «Центр надання соціальних послуг» Піщанської селищної ради було узагальнено практичний досвід організації соціальних послуг у громаді. Діяльність Центру охоплює надання послуг широкому колу вразливих груп населення та організацію соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Разом із тим, аналіз літератури засвідчив наявність певних проблем: високе навантаження на фахівців, обмеженість ресурсної бази, а також необхідність посилення профілактичної і просвітницької роботи з метою запобігання повторному потраплянню сімей у кризові ситуації.

Запропоновано напрями удосконалення соціальної роботи з сім'ями:

посилення кадрового потенціалу соціальних служб, розширення форм і методів роботи, поліпшення матеріально-технічного забезпечення, активізація інформаційно-просвітницької діяльності тощо.

Досліджено зміст, форми й методи роботи соціального працівника із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах.

Основними завданнями роботи соціальних працівників є: соціальний захист дітей, які перебувають під опікою; профілактика правопорушень серед підлітків; реалізація заходів щодо соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах; здійснення повноважень і контроль у сфері соціального обслуговування; надання державної соціальної допомоги сім'ям; здійснення роботи з інформаційної діяльності надання державних соціальних послуг; своєчасне надання соціальної допомоги і підтримки; посередництво між членами сімей, які опинилися в складних життєвих умовах та соціумом, соціальними фахівцями і адміністративними органами; сприяння створенню обстановки психологічного комфорту і безпеки особистості в сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах.

Серед напрямків роботи, які виконують соціальні працівники щодо роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах було проаналізовано такі: діагностично - корекційна робота; соціальна робота; соціальна робота з дітьми, які знаходяться під опікою; профілактична робота; профорієнтаційна робота; робота з батьками.

Отже, результати теоретичного аналізу й узагальнення досвіду свідчать, що ефективна соціальна робота з сім'ями у складних життєвих обставинах потребує комплексного підходу, професійної підготовки соціальних працівників, міжвідомчої взаємодії та активного залучення самих сімей до процесу подолання криз.

У процесі дослідження було опрацьовано теоретичні положення та нормативно-правові документи, що дозволило узагальнити основні напрями соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах [1-23].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 15.01.2025 р.).
2. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 15.01.2025 р.).
3. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова від 01 червня 2020 № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.02.2025 р.).
4. Про організацію надання соціальних послуг : Постанова від 1 червня 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.01.2025 р.).
5. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : затверджений наказом Міністерства соціальної політики України 31 березня 2016 № 318, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 квітня 2016 № 621/28751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (дата звернення: 05.02.2025 р.).
6. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 19.03.2025 р.).

Електронні ресурси

7. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 19.03.2025 р.).
8. Методичні рекомендації щодо здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/dotrymannia-prav-ditei/metodychni->

materialy (дата звернення: 05.02.2025 р.).

9. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: навч. посіб. у 2-х ч. Київ : МСПУ, 2017. 256 с.

<http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf> (дата звернення: 19.03.2025 р.).

10. Тюття Л.Т., Іванова І.Б.. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Знання, 2008. 575 с. (дата звернення: 15.01.2025 р.). URL:https://library.udpu.edu.ua/library_files/426234.pdf.

11. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. пос. / за ред. Капської А. Й. Київ : УДЦССМ, 2000. 370 с.

URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/386370.pdf (дата звернення: 20.02.2025 р.).

12. Соціальна робота в Україні: навч. посібн. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Академвидав, 2012. 255 с. URL: https://bahmat.at.ua/zvereva_socialna_robota.pdf (дата звернення: 15.01.2025 р.).

13. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / заг. ред. В. Панка, І. Ткачук. Київ : НАПНУ, 2020. 123 с.

URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723324/1/posibnyk-grupovi-formy.pdf> (дата звернення: 20.02.2025 р.).

14. Офіційний вебсайт Піщанської селищної ради Тульчинського району Вінницької області <https://ps-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 31.03.2025 р.).

Основна література

15. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

16. Белоліпцева О. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в період незалежної України : наук. зап. Вип. 35. Харків, 2014. С. 19-25.

17. Берлет А. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Сімейна політика в Україні : проблеми і перспективи

розвитку : матер. всеукр. наук.- практ. конф. (4 квітня 2018 р.). Київ, 2018. 180 с.

18. Кулик І. Особливості консультування сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ввічливість. Humanitas. Вип. 3, 2022. С. 33-37.

19. Овод Ю. В. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення : Збірник наукових праць, 2013. № 1(7) С. 167-170.

20. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід : посібник. Тернопіль : Навчальна книга, 2003. 184 с.

21. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З.З. Тернопіль : Астон, 2010. 304 с.

22. Соціальна робота: підручник / за ред. І. Д. Зверевої, О. Й. Васильєвої : 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 432 с.

23. Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики. Конфлікти в сім'ї: причини виникнення та методи вирішення : колективна монографія / за ред. В. Петровича, С. Чернети. Луцьк, 2021. С. 89-113.